

A FŐVÁROS SZEREPE AZ ORSZÁG GAZDASÁGI ÉLETÉBEN
(1945-1973)

I. A budapesti gazdaság fejlődése a felszabadulástól az első öt éves terv végéig

1. A helyreállítási periódus sajátos vonásai

A budapesti gazdaság második világháború utáni fejlődésének vizsgálatakor a következőkből célszerű kiindulni.

A háborús pusztítások, mind a termelő, mind a nem termelő szférában jelentékeny károkat okoztak, amelyeket súlyosbított az a körülmény, hogy a termelő berendezések jelentős hányadát, az ország arany és valuta tartalékainak megközelítően teljes egészét a visszavonuló fasiszták nyugatra szállították. A teljesen dezorganizált gazdasági helyzetben a 20-as évek elejéhez hasonló, de annál - ütemét tekintve - sokkal intenzívebb infláció nehezítette a gazdasági élet konszolidálását. Azonban kétségtelen az is, hogy az infláció-okozta felhalmozási tendenciák megkönnyítették a beruházási tevékenység megélénkítését, ezen keresztül az ország anyagi és társadalmi potenciáljának a helyreállítását.

A magyar helyreállítási periódus viszonylag rövid ideig tartott és már az első három éves terv során befejeződött az ország újjáépítése, sőt a termelés néhány területén meghaladta az utolsó békeévek színvonalát.

Az ország gazdaságának területi szerkezetében a helyreállítási periódus alatt a háború előttihez viszonyítva jelentősebb módosulás nem következett be. Ebben az időszakban gyakorlatilag ujratermeltük azokat a területi aránytalanságokat, amelyek az ország gazdasági térszerkezetét a háború előtti periódusban jellemezték.

A helyreállítási periódusban az elsődleges cél a termelő berendezések haladéktalan felújítása és munkábaállítása volt, ily módon sem anyagi erő, sem idő nem állt rendelkezésre a megfélelő területi átcsoportosítások végrehajtásához.

A háborús évekhez viszonyítva azonban mérséklődött a népesség és a termelőerők budapesti koncentrációja, ami azzal függött össze, hogy a felszabadulás után a háborús események elől Budapestre áramlott népesség döntő hányada visszatért eredeti lakóhelyére.

Ennek az időszaknak területi változásaira áttekintő adat viszonylag kevesebb áll rendelkezésre, de annyi megállapítható, hogy 1949-ben az ország ipara a foglalkoztatott létszám alapján 51,3 %-ban, az állóeszközök bruttó értéke alapján 41,5 %-ban és a termelés alapján 34,8 %-ban koncentráltódott Budapestre. Az ipar nagyarányú budapesti koncentrációjának megváltoztatása az első öt éves terv megindulása kapcsán kezdett érezhetővé válni.

A népesség területi koncentrációja a háború előttihez képest tovább növekedett és a Budapesten élők aránya elérte a 16-17 %-ot. 1949-ben a főváros foglalkoztatottsági struktúrája nem sokban különbözött a háború előtti szerkezettől. Az ipar foglalkoztatta a keresők közel 40 %-át (39,2%), a szolgáltatások és közszolgálatok ágazatában dolgozott a keresők 23,1 %-a, az egyéb foglalkozásuk aránya pedig 15 %-ot ért el.

Viszonylag magas volt a kereskedelem foglalkoztatottak aránya (11,5%), ezt a szintet 1970-ig az ebben az ágazatban foglalkoztatottak aránya nem érte el. A közlekedésben dolgozott a budapesti keresők 6,4%-a, míg az építőipar a keresők 2,9 %-át foglalkoztatta. A fenti foglalkoztatottsági struktúra alapján levonható az a következtetés, hogy a primer, szekunder és terciér ágazatok alapvető arányai a korábbi évekhez képest nem módosultak és a helyreállítási periódusban Budapesten belül is gyakorlatilag a háború előtti struktúrát termeltük újjá.

2. Az első öt éves terv időszaka

1950-ben Budapestet egyesítették elővárosaival, így létrejött a mai 22 kerületes főváros. Budapestnek - mint egységes fővárosnak - sulya, szerepe az ország gazdaságában ugrásszerűen megnőtt.

A helyreállítási periódus után előtérbe került az ország iparosításának feladata. A gazdaságpolitikai koncepció arra az alapelvekre épült, hogy az ország gazdasági strukturáját úgy kell átalakítani, hogy a gazdaság vezető ágává az ipar váljék a nehézipar elsődleges fejlesztésével és a vidék ipari súlyának a lehető legnagyobb mértékű növelésével.

E koncepció megvalósítását azonban számos nehézség gátolta, amely legjobban beruházási politikánkban tükröződött. A beruházási politika érzékelteti leginkább azt az ellentmondásos jelleget, amely a budapesti gazdaság fejlődését a különböző időszakokban jellemezte. Az 1950-es évek felére általában egy meglehetősen változó gazdaságpolitikai irányítás nyomta rá a bélyegét. Az első hároméves terv tulteljesítése után az első ötéves terv beruházási tervét, amelyet eredetileg 25 md Ft-ban irányoztak elő és többszöri emelés után 85 md Ft-ban állapítottak meg, nem lehetett teljesíteni. 1953-tól 1957-ig a beruházások üteme főként a nehézipar egyes ágaiban fokozatosan csökkent. Ez a beruházási politika főként a vidék iparosítását sujtotta, azon keresztül, hogy a magyar ipar nehézipari bázisait elsősorban új vidéki ipari városok telepítésével, az ún. szocialista városok felépítésével kívánták megteremteni és a beruházási megszorítások elsősorban ezekben az ipari koncentrációknak a megvalósulását hátráltatták, ill. bizonyos időszakokban állították le.

A meglévő budapesti ipari bázis ezt a kapkodó beruházási tevékenységet viszonylag kevésbé érezte meg. Fejlődése egyenletesebb volt, mint a vidéki területké.

1950-55 között a fővárosban 18,5 md Ft beruházás történt, ez az országos beruházások 24 %-a volt, amely a különböző ágazatok között a következőképpen oszlott meg:

Ipar	39,2 %
Mezőgazdaság	2,5 %
Építőipar	7,3 %
Közlekedés	21,3 %
Kereskedelem	5,1 %
Lakás- és kommunális	24,6 %
	100,0 %

A budapesti ipari beruházások az országos beruházások 21 %-át tették ki. Folyóáron számolva a budapesti iparba 2,3 md Ft beruházás történt.

Az ipari beruházások strukturális megoszlása követte az iparosítás kezdeti szakaszában megnyilvánuló alapvető tendenciát, nevezetesen a nehézipar elsődleges fejlesztésének alapelvét.

Az energiaipar és az alapvetően termelőeszközöket gyártó gépgyártás ágazatai fejlődtek a leggyorsabban. Viszonylag jelentős volt a vegyi és gumiipar fejlesztése. A könnyűipari ágak közül a textilipar fejlesztése volt a legerőteljesebb, ami természetesen abból adódik, hogy az iparág adottságai igen jelentősek voltak Budapesten.

A különböző iparcsoportok beruházásainak koncentrációs foka igen eltérő volt. Az a tény, hogy az országos könnyűipari beruházások 44 %-a a fővárosban valósult meg, azt mutatja, hogy még a nehézipar fejlesztésének elsődlegességét meglehetősen mereven értelmező időszakban is Budapesten az ipar fejlesztése az objektív körülmények következtében sokkal komplexebben történt, mint az ország egyéb területein. Amikor az alapanyaggyártás fejlesztését célzó beruházásoknak 14 %-a és a gépipari beruházások 39 %-a valósult meg Budapesten, akkor a különböző könnyűipari ágak beruházásainak koncentrációs foka sokkal magasabb volt. (A feldolgozóipar beruházásainak 54 %-a, a papíripar 44 %-a, a nyomdaipar 68 %-a, a textilruházati ipar 61 %-a összpontosult Budapesten.)

E beruházások eredményeként 1949. és 1955. között Budapesten az ipar termelése évente átlagosan 15,8 %-kal nőtt, ugyanez a mutató vidéken az erőteljes vidéki ipartelepítés következtében 18 % volt. Ebben az időszakban kezdődik meg az ipar budapesti koncentrációjának csökkenése. 1949. és 1952. között a szocialista ipar termelése évente mintegy 25 %-kal emelkedett. Ezt a növekedési ütemet még akkor is számottevőnek tartjuk, ha figyelembe vesszük, hogy a termelés szintje a 40-es évek végén relative alacsony fokon állt. 1952-55 között a termelés növekedésének üteme részben a gazdaságpolitikában jelentkező bizonytalanságok hatására mérséklődött. Ezekben az években a termelés évente már csak 7 %-kal emelkedett.

Mіндеzen fejlesztési politika eredményeként 1955-re a budapesti ipar részaránya az országból a termelés tekintetében 42,2 %-ra, az összes foglalkoztatottak alapján 44,1 %-ra, az összes állóeszközök bruttó értéke alapján 33,5 %-ra, a hajtóerő alapján 28,2 %-ra, és a felhasznált villamosenergia alapján 27,2 %-ra mérséklődött.

Az ipari fejlődés extenzív jellegére mutat, hogy 1949. és 1955 között Budapesten a szocialista iparban foglalkoztatottak száma 63 %-kal, 297.000-ról 484.000-re nőtt. (Ezen belül a nehéziparban foglalkoztatottak száma 64,5 %-kal, a könnyűiparban 67,8 %-kal, az élelmiszeriparban 33 %-kal emelkedett.)

Az iparfejlesztési politika eredményeként vidéken elsősorban az alapanyaggyártó ágak fejlődtek, míg a feldolgozó ágak koncentrációs foka Budapesten tovább emelkedett. Ez szorosan összefügg a budapesti ipar szerkezeti adottságaival és az egyes iparágak közötti kooperációs kapcsolatok szorosságával. Már ebben a meglehetősen ingadozó beruházási politikában is érvényre jutott a vezető budapesti iparágak növekedési pólus jellege, amely a feldolgozóipar viszonylag gyorsütemű fejlődését eredményezte. Másrészt a vidéki iparosítás jelentős mértékben a termelőeszközöket gyártó budapesti ipar termékeinek felhasználásával történt.

Mint a beruházási struktúra áttekintése is mutatja, ebben az időszakban beruházási politikánkat alapvetően a termelőcentrikusság jellemezte. Ennek következtében a nem termelő ágazatok fejlődése elmaradt az ipar növekedése mögött.

A lakásállomány szaporulata igen alacsony mértékű volt, átlagosan évi 2-3000 között ingadozott. Az első öt éves terv idején mindössze 18.000 lakás épült Budapesten.

A hálózati infrastruktúra fejlesztését nagymértékben elhanyagolták és a különböző kismértékű fejlesztések is elsősorban az ipari fejlődés igényeit szolgálták.

Az egészségügyi és oktatási intézmények a háború előttihez képest lényegesen gyorsabb ütemben szaporodtak, azonban a megváltozott társadalompolitikai követelményektől jelentős mértékben elmaradtak. 1955-re a főváros infrastrukturális ellátottságában a lakosság életkörülményeiben rendkívül komoly feszültségek keletkeztek.

II. A főváros gazdaságának fejlődési tendenciái 1955-1960 között

1. Az ellenforradalom előtti időszak kiéleződő társadalmi-gazdasági problémái és a budapesti gazdaság.

Az 1955-ös év legfontosabb gazdaságpolitikai eseménye a központi vezetőség márciusi határozata volt, amely megállapította, hogy az 1953. évi júniusi határozat végrehajtása során revizionista törekvések jelentkeztek. Az 1955. évi határozat elítélte az iparosítás ütemének csökkentésére irányuló törekvéseket, azonban nem mutatott rá hasonló élességgel a téves nézetekre, a realitást nélkülöző tervszámokra. Általánosságban a szocialista iparosítás megghústására irányuló törekvésekben kereste a nehézségek forrását, továbbra is kizárva a szocialista iparosítás dogmatikus értelmezése mellett.

Ez a merev álláspont is hozzájárult a társadalmi-gazdasági problémák kiéleződéséhez, a már korábban kialakult feszültségek fokozódásához.

Nem kerültek mélyreható elemzésre az ipar gazdaságos szerkezeti (ágazati és területi) fejlesztésének lehetőségei. Ebben a légkörben, a mindenáron iparosításra való törekvés körülményei között, a fővárosi ipari koncentráció gyakorlatilag nem csökkent, hiszen a fővárosi ipar fejlesztésének bármilyen formában történő korlátozása az iparosítással szembeni állásfoglalásnak minősülhetett volna. Következésképpen a főváros sulya, szerepe az ország társadalmi-gazdasági életében észrevehetően nem csökkent, a területi aránytalanságok nem mérséklődtek.

Az 1956. évi ellenforradalom és az 1957. évi helyreállítás körülményei sem teremtettek kedvező lehetőségeket a fővárosi ipar nagyobb arányú decentralizálására. Az 1957-re jóváhagyott beruházási tervet az ellenforradalmi károk miatt az eredeti 14,2 md-ról 8,2 md-ra kellett leszállítani, tehát egy sor beruházásnál ismét a leállítás, vagy a lassítás eszközához kellett folyamodni. Ilyen gazdasági helyzetben nem is lehetett reális célkitűzés a fővárosi ipar decentralizációjának anyagi feltételeit biztosítani.

2. A konszolidáció időszaka

1958-60-ban a második hároméves terv időszakában a gazdasági alapkoncepció beruházási politikája abban foglalható össze, hogy a beruházások tervezésekor érvényesíteni kellett a szűkségesség és a gazdaságosság előzetes elbírálásának elvét.

A beruházásoknál és a beruházási igények kialakításakor figyelembe kellett venni a meglévő állóalapot kihasználási mértékét, a kihasználás fokának lehetőségeit, a termelési folyamatok jobb megszervezését, a szűk keresztmetszetek feloldását és a beruházást egyáltalán nem, vagy csak kismértékben igénylő módszereket.

Termelésbővítést szolgáló beruházást csak akkor volt szabad megvalósítani, ha a kapacitásmérleg tanúsága szerint a termelés más eszközökkel nem bővíthető, Modern gépek beállításával, a terület jobb kihasználásával, építés nélküli technológiai berendezésekkel és egyéb módszerekkel el kellett érni, hogy a beruházások építési hányada csökkenjen és a géphányad emelkedjék.

Az ipar fejlődése

Ez a rekonstrukciós fejlődést kitűző gazdaságpolitikai koncepció ismét a budapesti ipari koncentráció feloldása ellen hatott, miután rekonstruálható ipari bázis az országban elsősorban Budapesten volt. Ezt elősegítette még az is, hogy a főváros iparának állóeszköz-állománya igen elavult. Tehát a rekonstrukció szükségessége Budapesten sokkal égetőbben vetődött fel, mint az ország egyéb területein. Mindezek a - részben objektív - körülmények járultak ahhoz, hogy a főváros részesedése az országos teljesített beruházásokból 1956-60 között megemelkedett és 32 %-ot (33,3 md Ft) ér el. (Figyelembe kell venni a 1959. évi árrendezést is.)

Ebben az időszakban a beruházások strukturális megoszlása a következő volt:

Ipar	38,8 %
Mezőgazdaság	1,3 %
Építőipar	4,5 %
Közlekedés	28,6 %
Kereskedelem	5,3 %
Lakás-kommunális	21,5 %
	100,0 %

Budapest részesedése főként az ipari beruházások terén nőtt meg ezekben az években. 1956-60 között az országos ipari beruházások 29 %-át valósították meg a fővárosban. (Ennél lényegesen magasabb volt az építőipari beruházások (72 %), a közlekedési beruházások (82 %) budapesti koncentrációja, azonban tudnunk kell, hogy a statisztikai beszámolási rendszer az építőiparban és a közlekedésben az országos vállalat székhelyére, jelen esetben Budapestre "számolja el" az ország egyéb területein eszközölt beruházásokat is.)

A kereskedelmi beruházások 47 %-a, a kommunális beruházások mindössze 29 %-a valósult meg Budapesten. Ez utóbbi relative alacsonyabb részesedés is utal arra, hogy az infrastruktúra fejlesztése beruházáspolitikánkban háttérbe szorult. 1956-60 között, folyóáron számolva a budapesti iparba 19,9 md Ft-ot investáltak.

Az ipari beruházások ágazati strukturája azt mutatja, hogy ebben az időszakban a villamosenergiaipar, vegyipar és a gépgyártás voltak a legjobban fejlesztett ágazatok. Jellemző a vegyipar előretörése, amelynek részesedése a budapesti ipari beruházásokból az előző időszak 11,3 %-ával szemben 16 %-ra emelkedett. Ez szorosan összefügg az iparfejlesztési koncepció gerincét képező vegyipari program végrehajtásának megkezdésével és a budapesti gyógyszeripari rekonstrukció megindulásával.

A könnyűipari ágazatok között ebben az időszakban is a textilipar fejlesztésére fordítottak a legtöbb eszközt, tehát azok a meghatározó adottságok, amelyek a már meglévő strukturából fakadnak, a könnyűipar fejlesztésénél is éreztették hatásukat. Szemben az 50-es évek elejével, a könnyűipar fejlesztésére viszonylag jelentősebb eszközöket fordítottak. Természetesen a könnyűipar bizonyos foku "előretörésében" szerepet játszottak azok a körülmények, amelyek mind politikai, mind gazdasági téren ebben az időszakban igen jelentős befolyással bírtak gazdaságpolitikánkra.

Az ipari beruházások koncentrációs foka néhány iparcsoportban növekvő tendenciájú volt. A legerőteljesebben a fővárosra koncentrálódott a vegyi és gumipar (43 %), a gépek és gépi berendezések gyártása (55 %), a közlekedési eszközök gyártása (49 %), a villamosipari gépek gyártása (100,0 %), a híradás és vákuumtechnikai ipar (35 %), a műszeripar (44 %), a papíripar (50 %), a nyomdaipar (83 %), a textilipar (44 %), és a textilruházati ipar (41 %) beruházásai.

Általában megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a beruházási tevékenység következtében a legjelentősebb iparcsoportok tekintetében az ipari koncentráció növekvő tendenciájú volt.

Annak ellenére, hogy az ipari beruházások kétharmad része vidéken került megvalósításra, 1955 és 1960 között Budapest részesedése az ország ipari termelésében nem csökkent, változatlan szinten maradt. Lényegében változatlan volt (43,9 %) a budapesti ipar részaránya az összes foglalkoztatottak létszáma alapján, míg viszonylag nagyobb mértékű volt a csökkenés az állóeszközök bruttó értékében (32,7 %), a hajtóerőben (25,1 %) és a villamosenergia felhasználásban (24,9 %).

1955–1960 között Budapest iparában foglalkoztatottak száma 515 ezerről 597 ezer főre emelkedett. Ez közel 20 %-os létszámemelkedést mutat, amely érzékelteti, hogy ebben a periódusban még a budapesti ipar fejlesztésében az extenzív tényezők szerepe viszonylag jelentős volt. Ugyanebben a periódusban a budapesti ipar termelékenysége 23,5 %-kal emelkedett.

Mind a termelékenység és a létszámalakulás tekintetében elsősorban a nehézipari ágak gyors feljutása eredményezte a budapesti ipar fejlődésének viszonylagos magas ütemét. Ha a budapesti ipar fejlődését a vidéki ipar növekedésével vetjük egybe, akkor megállapítható, hogy a termelés évi átlagos növekedési üteme a budapesti nehéziparban 9,1 %, vidéken 8 % volt.

A könnyűiparban a vidéken volt magasabb az évi átlagos növekedési ütem (7,4 %), szemben a budapesti 5,3 %-kal és ugyanez figyelhető meg az élelmiszeriparban is, ahol 5,1, ill. 4,1 % a megfelelő mutató. Az ipar egészében a budapesti ipar termelésének növekedése minimális mértékben, 0,2 %-kal haladta meg a vidék iparának termelése évi átlagos növekedési ütemét.

A termelékenység alakulása a budapesti ipar előnyét mutatja a vidéki iparral szemben: a budapesti ipar egy foglalkoztatottra jutó termelésének évi átlagos növekedése 0,1 %-kal haladta meg a vidékét (4,2 %).

Összefoglalóan megállapítható, hogy 1955 és 1960 között a budapesti ipar fejlődésében még az extenzív jelleg dominál és a legdinamikusabb ágazatok többségében a termelés emelkedése jórészt azonos mértékben származott a termelékenység emelkedéséből és a foglalkoztatottak számának növekedéséből egyaránt.

Az infrastruktúra fejlesztése

Mint a beruházások megoszlásának vizsgálatából kiderült, a budapesti beruházásokon belül 1955 és 1960 között ún. infrastrukturális beruházások részaránya 21,5 %-ra csökkent. Annak ellenére, hogy az infrastrukturális beruházások közel 30 %-a koncentráldott a fővárosra, lényegesen nagyobb mértékű munkahely koncentráció és az infrastrukturális hálózat avultsága miatt a beruházási eszközök nem fedezték a növekvő igényeket.

A főváros lakásállománya rendkívül elavult volt és annak ellenére, hogy a vizsgált időszakban – különösen az 50-es évek második felének végén – a lakásépítés üteme megkettőszereződött, ill. a korábbi időszakhoz képest háromszorosára emelkedett, a budapesti lakáshelyzet lényegesen nem javult. Az egy lakásra jutó lakók száma az 1949. évi 3,3 főről 1960-ra mindössze 3,2 főre mérséklődött. 1960. január 1-én a népszámlálás adatai szerint még a lakások 60 %-a volt egyszobás, a kétszobás lakások aránya 31 %, a három és többszobás lakások aránya mindössze 9 % volt. Ez a kedvezőtlen lakáshelyzet erőteljesen viszszaütött a népszaporulat lecsökkenésére és az életszínvonalpolitika árnyoldalaira mutat.

A különböző közművek fejlesztése messze elmaradt az igényektől, annál is inkább, mert a különböző közművi szolgáltatásokban a lakosság részesedése messze elmaradt az ipari és egyéb fogyasztás mögött. Míg 1950-ben általában minden közszolgáltatás tekintetében a lakossági fogyasztás képezte a döntő hányadot, addig 1960-ra az infrastrukturális szolgáltatások fogyasztása terén minden ágazatban az ipari fogyasztás vált döntővé. E meglehetősen termeléscentrikus fejlesztési periódusban a már megkezdett infrastrukturális beruházások jelentős részét csökkentették, ill. néhány területen, főként a közlekedésben, a legfontosabb beruházások leállítására (METRO-program) is sor került.

Maga az a tény, hogy a közlekedési beruházások igen nagy hányada koncentráldott a fővárosra (most eltekintve a statisztikai adatgyűjtés torzításaitól) egy olyan tendenciára hívják fel a figyelmet, amely abban nyilvánult meg, hogy az ország közlekedési hálózatának Budapest-centrikussága ebben az időszakban tovább fokozódott. A közlekedési hálózat elsősorban a távolsági közlekedés tekintetében Budapest és környékén fejlődött a leggyorsabban, ez pedig egyértelműen a budapesti telepítési potenciál növekedésének irányába hatott.

Ennek következtében ebben az időszakban a különböző termelő és nem termelő tevékenységek fokozódó budapesti koncentrációját figyelhettük meg, amellet, hogy az ipar budapesti koncentrációja gyakorlatilag nem csökkent. Így elsősorban a raktározási, készletezési és elosztási tevékenység összpontosult a főváros és környékére.

A budapesti gazdaság 1955 és 1960 közötti fejlődéséről összefoglalóan megállapítható, hogy Budapesten a termelőerők koncentrációja tovább fokozódott és a vidék iparosítása viszonylag gyors üteme ellenére Budapest megőrizte az ország gazdaságán belüli súlyát. A népesség Budapestre történő koncentrálódása tovább fokozódott úgy, hogy 1960-ban már az ország népességének 18,1 %-a a fővárosban élt. Ennek az adatnak az értékelésénél figyelembe kell venni, hogy az 1956-57. évi disszidálások relative jobban csökkentették a főváros népességét, mint az ország egyéb területein.

III. A második öt éves terv időszaka

1. A gazdasági és politikai kiegyenlítődés

A második öt éves terv időszakát a gazdasági és politikai kiegyenlítődés jellemezte. Ebben az időszakban már határozott gazdaságpolitikai koncepció körvonalai rajzolódtak ki.

A beruházási politika alapja továbbra is a rekonstrukciós elv maradt, de területfejlesztési szempontból előtérbe került az ország térszerkezete aránytalanságainak mérséklése. Hathatós intézkedések történtek a budapesti ipari koncentráció csökkentésére a fővárosban új ipari termelő beruházást csak a Gazdasági Bizottság külön engedélyével lehetett végrehajtani. A fokozott ütemű vidéki iparosítás mellett ebben az időszakban merült fel erőteljesebben a budapesti ipar decentralizálásának gondolata is. Ennek lényege egy olyan üzemi szelektivitás volt, amely arra irányult, hogy a Budapesten működő ipari üzemek közül csak azok számára váljék lehetővé a termelés bővítése és új beruházások telepítése, amelyek fejlesztése a népgazdaság érdekeit is figyelembevéve, elsősorban a fővárosban indokolt. E célból a budapesti ipari telepeket kategorizálták aszerint, hogy mely üzemek azok, amelyek fejlesztendőek, Budapesten maradók, de nem fejlesztendőek, végül mely ipari telepek számolandók fel, ill. telepítendőek vidékre. A gyakorlatban azonban a vállalatok többsége minden rendelkezésükre álló eszközzel igyekezett - az esetek többségében sikerrel - kijátszani a korlátozó rendelkezéseket. Éppen ezért ebben az időszakban ezek a budapesti iparfejlesztést korlátozó intézkedések és a decentralizációs politika hatása is csak rendkívül korlátozott mértékben volt érzékelhető.

A második öt éves terv beruházási politikájában már bizonyos mértékig fellelhető a dekoncentrációs törekvések, hiszen a Budapestre összpontosuló beruházások aránya az előbbi időszakhoz viszonyítva csökkent, de még mindig magasabb az 1950-1955 közötti időszakban tapasztalt koncentrációs foknál.

1961-65 között a fővárosban 56,4 md Ft beruházási teljesítettek, ez a második öt éves tervben országosan teljesített beruházások 28 %-a. Tehát még a második öt éves tervben is az összberuházások több mint egynegyede Budapesten koncentrálódott.

A beruházások ágazati megoszlása a következő volt:

Ipar	35,8
Mezőgazdaság	1,4
Építőipar	5,6
Közlekedés	31,7
Kereskedelem	4,9
Lakás - kommunális	20,6
	100,0

Ha az egyes ágazatok beruházásainak koncentrációs fokát vizsgáljuk megállapítható, hogy 1961-65 között az ipari beruházások 24 %-a valósult meg a fővárosban, így e területen már érezhető a decentralizációs politika hatása, hiszen mint látjuk, 1956-60 között ez az arány 29 % volt. Továbbra is magas, az építőipari beruházások 68 %-a budapesti székhe-

lyü vállalatokon belül teljesült, és ugyanez mondható el a közlekedési ágazatról is, ahol az országos beruházások 76 %-át a fővárosra jelentették. Csökkent a kereskedelmi beruházások fővárosi koncentrációja 47 %-ról 40 %-ra.

2. Az ipar fejlődése a fővárosban a második ötéves terv éveiben

1961 és 1965 között a budapesti ipari beruházások összege folyóáron 20,2 md Ft volt.

A második ötéves terv időszakában tovább folytatódott az a korábbi időszakokra jellemző tendencia, amely a nehézipari beruházások részarányának csökkenésében és a könnyűipari beruházások részarányának növekedésében jelentkezett.

Azonban a második ötéves tervre is jellemző a nehézipari ágazatok elsődleges fejlesztése.

Az ágazati struktúra vizsgálata a vegyipar erőteljes fejlesztését mutatja. Jellemző, hogy a vegyipari beruházások összege (3,290 millió Ft), egymaga majdnem elérte az összes könnyűipari ágazat fejlesztésére fordított (3,552 millió Ft) összeget. Továbbra is erőteljesen fejlődött a villamosenergia ipar) bár ez utóbbi adatnál torzít a statisztikai adatgyűjtés rendszeréből fakadó hiba, nevezetesen: számos, nem Budapesten eszközölt villamosenergia-ipari beruházást a beruházó budapesti székhelye miatt a fővárosra jelentették.) A gépgyártás fejlesztésére fordított eszközök aránylag kisebb mértékűek voltak, mint az előző időszakban.

Jelentősen előtérbe került a híradás és vákuumtechnikai ipar fejlesztése.

A könnyűiparon belül a legerőteljesebben a textilipari rekonstrukció következtében ezen iparágra jutó beruházások összege (2,083 millió Ft) több volt, mint az összes többi könnyűipari ágazat beruházása (1,468 mill. Ft) együttvéve. Ez később a könnyűiparon belüli ágazatok közötti nem megfelelő arányok kialakulásának forrásává vált.

Néhány iparcsoportban, - bár csökkenő mértékben - de ebben az időszakban is magas volt a beruházások budapesti koncentrációja. A vegyi- és gumiipari gépek és gépi berendezések gyártása iparcsoport (44%), a közlekedési eszközök gyártása (42%), a villamosipari gépek gyártása (74%), a híradás és vákuumtechnikai ipar (54%), a műszeripar (46%), a nyomdaipar (61%), a textilipar (48%), a textilruházati ipar (43%), beruházásainak budapesti koncentrációja volt a legmagasabb.

1960 és 1965 között már kisebb mértékben emelkedett az iparban foglalkoztatottak száma, mindössze 35 ezer fővel. Így 1965-ben az iparban foglalkoztatottak száma Budapesten 632 ezer fő volt. Az iparban foglalkoztatottak számának alakulásánál meg kell említeni, hogy a budapesti iparon belül 1964-ben fordulópontra következett be, ugyanis ebben az évben érte el az iparban foglalkoztatottak száma a legmagasabb értéket és ettől az időtől kezdve kisebb megszakításokkal csökkent.

Az iparban foglalkoztatottak száma 1960 és 1965 között mindössze 7,1 %-kal emelkedett, ugyanakkor a termelékenység emelkedésének mértéke 27,3 % volt.

1961 és 1965 között a budapesti ipar termelése mindössze 36,3 %-kal emelkedett. Ez az 1955-60. évek közötti növekedés üteméhez képest jelentős mértékű visszaesést jelent. Az 1960-as évek elején a termelésfelfutás viszonylag nagyobb ütemű volt. Ebben nagy szerepe volt a gyártmányfejlesztésben elért eredményeknek. 1958-ban számos korszerű gyártmányt kísérleteztek ki és kezdtek gyártani. Az ezek iránt megnyilvánuló jelentős és tartós kereslet több évre előre biztosította a termelés nagyobb mérvű növelését. A tapasztalatok szerint a következő évek gyártmányfejlesztési eredményei már kevésbé voltak kedvezőek, az új gyártmányok többségét csak hosszas kísérletezés után kezdték üzemszerűen gyártani, sok esetben a használhatóság, a gazdaságosság tekintetében sem jelentettek haladást és ezért irántuk nem jelentkezett megfelelő kereslet. Vidéken a termelés növekedési üteme 1962-1965 között kisebb mértékben csökkent, mint a fővárosban. Budapesten ezekben az években a létszám növekedésének korlátozása is fékezően hatott.

A nehézipar egészét tekintve a budapesti ipar termelésének évi átlagos növekedése 7,6 % volt, 0,3 %-kal magasabb, mint vidéken. A könnyűipar termelésének növekedése lényegesen a vidéki alatt maradt (3,9 % Budapesten, 8,2 % vidéken.)

Az ipar egészét tekintve a bányászat figyelmen kívül hagyásával a vidéki 9,2 %-os évi átlagos növekedési ütemmel szemben a budapesti ipar csak évi 6,3 %-kal növelte termelését.

A budapesti ipar fejlődésének intenzív jellegét mutatja, hogy 1960 és 1965 között a termelés növekedését 78 %-ban a termelékenység növekedéséből fedezte, ugyanakkor vidéken csak 48 %-kal járul a termelés növekedéséhez a termelékenység emelkedése.

Ez volt a budapesti ipar felszabadulás utáni történetében az első olyan tervidőszak, amikor a termelékenység emelkedése fedezte a termelés növekedés nagyobb hányadát és néhány iparágban már megindult a foglalkoztatottak számának csökkenése is.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a budapesti ipar fejlődése egyre inkább intenzív jellegű lett és az élömunka, mint a termelés bővítés eszköze, már jelentős mértékben vesztett korábbi jelentőségéből. A legdinamikusabb iparágak továbbra is a hirtadástéchnikai és a mőszéripari ágak voltak, míg a budapesti ipar gerincét képező többi gépipari ág fejlődése az ipar átlaga körül alakult.

Kiugróan magas fejlődést a vegyipar termelése mutat, ez szorosan összefügg a nagyarányú vegyipari beruházásokkal és ezen belül a gyógyszeripari rekonstrukció végrehajtásával.

A vegyipar fejlődésének intenzív jellegét mutatja, hogy termelését a foglalkoztatottak számának mindössze nem egészen 20 %-os emelkedése mellett kétszerezte meg.

3. A népesség növekedése és az infrastruktúra fejlődése a második öt éves terv éveiben

1960 és 1965 között több tényező eredményeként a főváros lakosság száma ismét gyorsan emelkedett. Ennek két alapvető oka volt: egyrészt a gyorsuló gazdasági növekedés támasztotta munkahelyszaporulat, másrészt a mezőgazdaság szocialista átszervezésének második hulláma következtében átmenetileg vidéken igen magas szintű munkaerő kínálat alakult ki.

E két jelenség teljesen érthetővé teszi a vándorlási nyereség növekedését (1960-ban 42 ezer fő). Azonban egy-két év múlva a budapesti iparfejlesztési korlátozások eredményeként, továbbá a termelőszövetkezetek megerősödése következtében a fővárosba történő bevándorlás fokozatosan mérséklődött, és 1965-ben a főváros vándorlási nyeresége már nem érte el a 20 ezer főt. E folyamatban egyértelműen érzékelhető, hogy a hazai urbanizációs tendenciákban a felszabadulás után a mindenkori agrárpolitika meghatározó jelleggel bírt.

A 60-as évek elején a népesedési tendenciák vizsgálata hívta fel a figyelmet arra, hogy Budapest közvetlen környékén a népesség gyarapodás üteme rendkívüli mértékben felgyorsult, és ez az övezet az ország leggyorsabban szaporodó területévé vált. A különböző regionális vizsgálatok Budapest környékén mintegy 44 település társadalmi-gazdasági struktúrájában olyan jellegű változásokra hívták fel a figyelmet, amelyek sok vonatkozásban különböznek ugyan a korábbi elővárosi fejlődéstől, de alapvető tendenciáját tekintve megegyezik azzal. Egyre inkább kialakult Budapest körül a környéki jellegű településeknek egy olyan övezete, amely a fővárossal mind gazdasági, mind társadalmi-szociális vonatkozásban igen intenzív kapcsolatba került. Ezen a területen jelentős mértékben felgyorsult a nem mezőgazdasági jellegű munkahelyek szaporulata, részben "központi" döntések eredményeként, részben spontán folyamatok következtében.

A környéki övezet népességszámának emelkedése döntő mértékben bevándorlásból eredt, és ebben jelentős szerepet játszott az a körülmény, hogy a vidékről fővárosba történő letelepedést adminisztratív intézkedésekkel is korlátozták. Ezen kívül a fővároson belül a lakásépítés üteme egyre inkább elmaradt az igények növekedése mögött és a fővárosba való letelepedés objektíve is rendkívül nehezzé vált.

Ebben az övezetben a lakásépítési feltételek lényegesen enyhébbek, a telekárak alacsonyabbak, és az építkezési előírások kevésbé szigorúak voltak, mint Budapesten. Mindezekben természetesen ebben a településgyűrűben a letelepülő lakosság bizonyos fokig megőrizhette korábbi alapvetően falusias életmódját, ugyanakkor élvezhette a nagyváros adta előnyöket. A budapesti iparfejlesztési tilalom következtében számos kisebb-nagyobb termelő létesítmény ebben az övezetben valósult meg, annak ellenére, hogy a korlátozó intézkedések erre a területre is kiterjedtek. Az iparfejlesztési korlátozás ellen hatott az a tény, hogy a települések tanácsai mindezek ellenére örömmel fogadták és támogatták az ipartelepítést, mert ettől a községek kommunális-szociális ellátottságának gyorsabb ütemű fejlődését remélték. Ilyen körülmények között a termelőerők területi koncentrációi folyamatában egy új elem jelentkezett, amely megegyezett a nemzetközi fejlődési tendenciákkal. A nagyváros környékén, jelen esetben Budapest körül is megfigyelhető tehát a népesség és a termelő tevékenység koncentrációja, mind szerkezetét, társadalmi-gazdasági kapcsolatait tekintve homogén koncentráció.

Amíg Budapesten az 1960. évi bevándorlási csúcs után a vándorlási nyereség évről-évre csökkent, addig Budapest környékén az 1960-ban kialakult 10 ezer fős nagyságrendű vándorlási többlet nem változott. Ettől az időszaktól kezdve a Budapest környéki települések fejlődési üteme közel háromszorosan haladta meg a budapestit.

A második ötéves terv időszakában a Budapesten eszközölt beruházásoknak mindössze 20,6 %-át fordították a lakáskommunális ágazat fejlesztésére. Ez mindenképpen alacsony, hiszen a megelőző időszakban a budapesti beruházásoknak lényegesen nagyobb hányada szolgált szolgáltató, infrastrukturális jellegű beruházásokat. Ennek ellenére a lakásépítési tevékenység meggyorsult és évente átlagosan közel 10 ezer lakás épül a fővárosban. Ugyanakkor nem fejlődött kielégítő mértékben a hálózati infrastruktúra, a vízcsatornahálózat fejlesztésében a felújítási jelleg dominált.

Budapest ebben az időszakban már kimerítette azokat a tartalékokat, amelyekben az ipar rendkívül gyors ütemben fejlődhetett és a második ötéves terv időszakában a közműhelyzet nem javult. A közlekedési hálózat fejlesztésében főként a helyi közlekedés került előtérbe, a METRO-program továbbfolytatásával és a közlekedési kocsipark jelentős mértékű korszerűsítésével. Továbbfejlődött a második ötéves terv időszakában a magyar vasúthálózat és közlekedési hálózat Budapest-centrikussága. A legjelentősebb vasuti és közúti rekonstrukciók és fejlesztések Budapesten és közvetlen környékén történtek. Mindez együttesen a budapesti telepítési potenciál növekedését eredményezte és Budapest helyzetének további relatív erősödését jelentette az ország gazdasági térszerkezetén belül.

A budapesti gazdaság súlyát érzékelteti, hogy 1965-ben az ipari termelés 40,7 %-a, az összes iparban foglalkoztatottak 40,9 %-a, az ipari állóeszközök bruttó értékének 30,7 %-a, az ipari villamosenergia felhasználás 22,9 %-a koncentrált.

Mindez azt mutatja, hogy az 1949. évi koncentrációs színvonalhoz viszonyítva az ipari termelés koncentrációja 9,2 %-kal, a foglalkoztatottak létszáma alapján 20,3 %-kal és az állóeszközök értéke alapján 26 %-kal csökkent. Ezzel szemben a népesség koncentrációs folyamata tovább folytatódott. A főváros kiemelkedő szerepe az ország tudományos-művészeti életében nem csökkent. A kutatás, tervezés területén foglalkoztatottak 85-87 %-a Budapesten dolgozott. Az ország kimagaslóan legfontosabb döntési központja a főváros maradt. Ez a funkció - ha lehet - még tovább erősödött, a szellemi élet koncentrációja fokozódott.

IV. Budapest gazdaságának fejlődése és szerepe az ország gazdasági életében a harmadik ötéves terv időszakában

1. Gazdaságpolitikánk és a gazdaságirányítás új rendszerének hatása a főváros gazdaságának fejlődésére

A harmadik ötéves terv időszakában a budapesti gazdaság fejlődésében is megnyilvánultak azok az egyensúlyzavarok, amelyek a 60-as évek második felében az ország gazdaságának egészében érezhetőek voltak. Ebben a periódusban a gazdaságirányítási rendszer sok vonatkozásban alapvetően módosult. Az 1968-ban bevezetett új gazdaságirányítási rendszer a gazdaság fejlődésében érvényesülő tendenciák közül számos, korábban nem érvényesülő automatizmus érvényrejuttatását tette lehetővé és alapvető célja a gazdálkodás hatékonyságának növelése, a gazdasági növekedés meggyorsítása volt. A direkt tervirányítási rendszerrel a harmadik ötéves terv időszakában fokozatosan a közvetett gazdasági szabályozás alkalmazására, mint a gazdaságirányítás új rendszerére tértek át. A vállalati önállóság és a nyereség érdekeltségi rendszer előtérbe kerülése a termelőerők területi elhelyezkedésében is éreztette hatását. A közgazdasági szabályozók kidolgozása során az alapvető célok a gazdaság egészének gyorsabb ütemű fejlesztését tekintették a meghatározó tényezőnek és néhány egyéb társadalompolitikai megfontolás is jelentős szerepet játszott. A hosszútávon érvényesülő hatékonysági törekvések közép- és rövidtávon néhány kedvezőtlen hatást is kiváltottak, amelyek visszaszorítására a mechanizmus továbbfejlesztése során határozott törekvések irányultak.

Az új gazdaságirányítási rendszer néhány éves tapasztalata lehetővé tett néhány olyan következtetés levonását, amely a mechanizmus belső rendszeréből fakadó ellentmondásokra hívja fel a figyelmét.

A mechanizmus ösztönző rendszere nem minden vonatkozásban konzisztens abból a szempontból, hogy a hatékonyság és a nyereség maximalizálására való törekvés egyidejűleg a termelők területi arányainak ésszerűbb megváltoztatása irányára ösztönözzön. Számos tényező arra mutat, hogy az ágazati érdekek nem mindig esnek egybe a területfejlesztési célkitűzésekkel és egyre jelentősebb anyagi eszközöket kell arra fordítani, hogy az ún. "területi ösztönzők" ellensúlyozzák az egyéb ösztönzők káros hatásait. A mechanizmus egyik kedvezőtlen hatása az volt, hogy nem orientált megfelelő módon az élőmunka gazdaságos felhasználására, sőt az ösztönzés jellege olyan volt, hogy még a munkaerőhiányos területeken is olyan mértékű fiktív munkaerő-keresletet támasztott, amely sem a népgazdaság, sem a terület adottságaival nem volt összhangban, és még a munkaerőtartalékokkal szűkösen rendelkező területeken is extenzív jellegű fejlesztést indukált. Így az ország néhány területén sikerült a foglalkoztatási problémákat mérsékelni (ezek főként a fejlődésben hátramaradt területek), ugyanakkor a fejlettebb területeken indokolatlanul magas szintű munkaerőkereslet, ennek következtében egy nem valós méretű munkaerőhiány keletkezett.

Ugyanakkor a munkaerőhiányos területek intenzív fejlesztésére szolgáló beruházások területi megoszlása nem követte a rendelkezésre álló munkaerőtartalékok területi megoszlását és éppen a legintenzívebb fejlesztési szükségletek területi részesedtek relatíve csökkenő mértékben a fejlesztési eszközökből. A mechanizmus első éveiben az intenzív fejlesztést szolgáló beruházások ellen hatott az a körülmény is, hogy az átlagbérgazdálkodás köztötségén túlmenően a vállalatok többsége számára lényegesen gazdaságosabb fejlesztési formának bizonyult az élőmunka felhasználás növelése, mint a korszerűsítés, automatizálást jelentő gépi beruházások. Megnövekedett a kapun belüli munkanélküliség és a nagyobb ipari koncentrációkban a munkaerőhiány következtében a gazdaság belső arányait tekintve egyensúlyzavarok keletkeztek. Relatív a legjelentősebb mértékben a budapesti agglomeráció belső egyensúly arányai bomlottak meg.

A kedvezőtlen tendenciákat és ezek káros hatásait a mechanizmus első éveiben még bizonyos mértékig semlegesíteni tudta az a kedvező konjunkturális helyzet, amely 1968-69-ben a világgpiacot jellemezte. Ebben az időszakban sikerült elérni hosszú óta első ízben a nemzetközi fizetési mérleg pozitív egyenlegét.

Ebben a kedvező konjunkturális helyzetben az alapvetően nyílt magyar gazdaság számára értékesítési lehetőségek nyíltak, amelyeket az ipari üzemek döntő többsége sikeresen kihasználta.

A magyar gazdaságon belül a budapesti gazdaság abból eredően, hogy az ipari export lényegesen nagyobb hányada származik Budapestről, mint az a termelésből való részarány indokolná, sokkal érzékenyebben reagál a konjunkturális változásokra, mint az ország egyéb területeinek gazdasága. Így a 60-as évek második felének végén a budapesti vállalatok gazdasági eredményei jelentős mértékben javultak és ennek következtében az új nyereségelvonási rendszernek megfelelően a korábbi időszakokhoz viszonyítva lényegesen jelentősebb fejlesztési eszközök halmozódtak fel ezeknél a vállalatoknál. A budapesti gazdaság belső struktúrájában is meggyorsultak azok a szerkezeti változások, amelyek a gazdaság korszerűsödésére jellemzőek, nevezetesen a tercier szektor térnyerése gyorsabbá vált.

A budapesti vállalatok felhalmozott eszközeikkel viszonylag nagyvolumenű fejlesztési programok végrehajtását tervezték a fővárosban, azonban ezek megvalósítása azokba a korlátokba ütközött, amelyek az előbbieken leírt munkaerőhelyzetet jellemezték. Miután az ösztönző-rendszer alapvető jellemzője az extenzív irányba való orientálás volt, a budapesti vállalatok többsége a rendelkezésre álló eszközök jelentős részét nem fővárosi létesítményeinek korszerűsítésére, automatizálására fordította, hanem sorra létrehozták vidéki telephelyeiket az ország azon területein, amelyek még jelentősebb munkaerőtartalékkal rendelkeztek. Ilyen körülmények között a budapesti ipar decentralizálását és az elmaradt területek iparosítását szolgáló iparfejlesztési alap együttes hatásaként a mechanizmus utóbbi éveiben a vidéki ipartelepítés meggyorsult. Ez a fejlesztési politika jelentős mértékben módosította a termelők területi arányait, viszont nem szolgálta egyértelműen a gazdasági növekedés intenzívebbé tételét, a termelékenység nagyobb ütemű növelését, általában a hatékonyabb gazdálkodást.

A gazdasági növekedés alakulására kedvezőtlenül hatott az a körülmény, hogy a 70-es évek elejére a nemzetközi konjunkturális helyzet romlott, az értékesítési lehetőségek nehezebbé váltak és a nyílt gazdaság jellegéből eredően sokkal élesebben jelentkeztek azok az ellentmondások, amelyek a gazdaság fejlődését, a mechanizmus belső rendszerét jellemezték. A nemzetközi fizetési mérleg negatívuma rendkívüli mértékben megnőtt, és az ország

egyensúlyi helyzete bizonyos szempontból és bizonyos mértékig labilissá vált. Annak ellenére, hogy a harmadik ötéves terv alapvető mutatói teljesültek, az ezek mögött meghuzódó gazdasági folyamatok további feszültségek kiéleződését rejtik magukban. Ennek egyik megnyilvánulása a beruházási piacon kialakult nagymértékű feszültség, az igény és kapacitás közötti összhang hiánya.

2. A beruházási politika új vonásai a budapesti gazdaság fejlődésében

1966-70 között a budapesti ágazatokba 87,2 md Ft beruházást investáltak az országos beruházások 26,9 %-át. Ez az aránya az elmúlt 15 évben a budapesti beruházások részarányának fokozatos csökkenését mutatja. A budapesti beruházások megoszlása az egyes ágazatok között a következő:

Ipar	30,7 %
Építőipar	4,0 %
Mezőgazdaság	1,5 %
Közlekedés	29,0 %
Lakás-kommunális	29,5 %
Kereskedelem	5,3 %
	<u>100,0 %</u>

A Budapestre fordított beruházások szerkezetében megfigyelhető az ipari beruházások részarányának csökkenése.

1950-55 közötti periódushoz viszonyítva a budapesti ipari beruházások részaránya 8,5 ponttal csökkent a harmadik ötéves terv időszakára. Ugyanakkor jelentős mértékben, közel 5 ponttal emelkedett a lakás és kommunális ágazat beruházásainak részaránya, ugyanebben az időszakban.

A korábbiakban leírtak bizonyítására szolgál, hogy a budapesti ipari beruházások részaránya az országos ipari beruházásokból 20 %-ra csökkent, ami azt jelenti, hogy 1968-ban és 1969-ben még a 20 %-ot sem érte el Budapest részesedése az ipari beruházásokból. Budapest részesedése a többi népgazdasági ágban is jelentős mértékben mérséklődött az országos beruházásokból a harmadik ötéves terv időszakában. Ez mindenképpen az eszközök jelentős mértékű területi átcsoportosítására mutat és egyértelműen a vidéki fejlesztés meggyorsítását érzékelteti.

1965-1970 között a budapesti ipar termelése mindössze 18,8 %-kal emelkedett. A termelés növekedése ütemének ilyen jelentős mértékű visszaesése jórészt visszavezethető azokra a korábban leírt egyensúlyzavarokra, amelyek a budapesti gazdaság fejlődését jellemezték. A relatív szűkülő beruházás és a munkaerőtartalékok kimerülése az ipar termelésének növelésében mind az intenzív, mind az extenzív fejlesztés tényezőinek visszaesését mutatják.

A budapesti ipar termelékenysége a harmadik ötéves terv időszakában mindössze 23,5 %-kal emelkedett.

Ha a budapesti és vidéki ipar fejlődését összehasonlítjuk, megállapítható, hogy a vidéki ipar növekedési üteme jelentős mértékben meghaladta a budapestiét. 1963-67 között Budapesten a termelés évi növekedési üteme 4,6 % volt, a vidéki hasonló mutatója 9,1 %. A termelékenység emelkedése ebben a periódusban évente 4,5 % volt Budapesten, vidéken 5,4 %. Ugyanakkor a foglalkoztatottak száma Budapesten 0,1 %-kal, vidéken 3,5 %-kal, az állóeszközök bruttó értéke Budapesten 5,8 %-kal, vidéken 7,5 %-kal, a felhasznált villamosenergia pedig Budapesten 4,9 %-kal, vidéken 4,8 %-kal emelkedett évente.

1967-1969 között mind Budapesten, mind vidéken az ipar fejlődésének üteme jelentős mértékben visszaesett. Ebben az időszakban a budapesti ipar termelése évente 1,5 %-kal, vidéken 5,6 %-kal emelkedett. Az egy foglalkoztatottra jutó termelés Budapesten 1,8 %-kal nőtt, vidéken 1,9 %-kal csökkent évente.

A foglalkoztatottak száma évenként Budapesten 0,3 %-kal csökkent, vidéken 7,6 %-kal nőtt. Ebben az időszakban tehát jelentősen eltért a budapesti és a vidéki ipar fejlődésének jellege, mert amíg Budapesten az ipar termelésének növekedését teljes egészében a termelékenység fedezte, vidéken az ipari termelés kizárólag a foglalkoztatottak számának növeléséből származik. Tehát az ipari fejlődésben az intenzív jelleget a magyar gazdaságon belül Budapest képviseli, míg a vidéki iparfejlesztést kifejezetten az extenzivitás jellemzi. Ez egyenes következménye az előbbieken leírt fejlődési tényezők és az ellentmondások

irányítási rendszer hatásainak. Vitatható a vidéki ipar ilyen mértékű extenzív fejlesztésének helyessége akkor, amikor az intenzíven fejlődő ipari koncentrációk gazdaságának megfelelő fejlesztéséhez szükséges források nem minden esetben állnak rendelkezésre. A beruházási politika ellentmondásos jellegét mutatja, hogy az intenzíven fejlődő budapesti iparban 1967-69 között az állóeszközök bruttó értéke évente mindössze 2,9 %-kal emelkedett, ugyanakkor a csökkenő termelékenységű vidéki iparban az állóeszközök bruttó értéke ebben a periódusban évente 7,5 %-kal emelkedett.

A vidéki iparfejlesztés ellentmondásos jellegére hívja fel az is a figyelmet, hogy az állóeszközök ilyen mértékű bővülése mellett sem lehetett a termelékenység növekedését biztosítani, sőt a vidéki ipari fejlődés felszabadulás utáni történetében először ebben az időszakban csökkent a termelékenység.

Mindezen tényezők eredményeként a budapesti ipar súlya az ország iparában tovább csökkent. 1969-ben az ipari termelés 36,8 %-a az összes foglalkoztatottak 35,6 %-a, a munkások 33 %-a, az összes állóeszköz bruttó értékének 28,5 %-a, a hajtóerő 22,9 %-a és a villamosenergia felhasználás 20,8 %-a koncentráldott Budapesten. A budapesti ipari koncentrációnak sajátossága, hogy nem specializálódott néhány ágazatra, hanem a statisztikai gyakorlatban megkülönböztetett 58 iparág közül mindössze 12 található, ahol a főváros súlya 15 %-nál alacsonyabb. A fővárosban főként a gyorsan fejlődő gépipari ágazatok aránya volt magas ebben az időszakban, hiszen még 1969-ben is a fővárosi ipar az ország gépipari dolgozóinak közel felét foglalkoztatta. A gépiparon belül dolgozók aránya a műszeriparban elérte a 70 %-ot, a villamosipari gépeket és készülékeket gyártó, valamint a híradás és vákuumtechnikai iparban több mint 60 %, a közlekedési eszközöket gyártó iparban pedig közel 50 % volt. A könnyűipari ágazatok közül a budapesti szocialista ipar aránya a papír- és nyomdaiparban volt a legmagasabb 1969-ben a létszám alapján számítva 60, illetve 66 %.

Strukturális változások az iparban

Az elmúlt 15 évben (1955-1970) a budapesti ipar szerkezetének változására a nehézipar fokozatos térnyerése volt jellemző.

Az ipari szerkezetben belül a foglalkoztatottak száma alapján 57,4 %-ról 61,4 %-ra nőtt a nehézipar aránya. Viszont a felhasznált villamosenergia alapján mért részarány kismértékben csökkent. A nagyvolumenű nehézipari beruházások eredményeként az összes állóeszköz bruttó értékének alapján számított részarány továbbra is 70 % felett maradt, annak ellenére, hogy a könnyűipar beruházásainak részaránya gyors ütemben emelkedett az egyes tervidőszakokban. (1965-ben az összes állóeszköz bruttó értéke alapján a nehézipar részaránya 73,6 % volt, szemben az 1970. évi 70,4 %-kal.)

A nehéziparon belül, mint az egyes időszakok elemzései alapján kiderült, elsősorban a vegyipar, a híradástechnika, a műszeripar és a villamosgépipar részaránya emelkedett. A közlekedési eszközök gyártása, a kohászat, a fémöntőipar pedig vesztett súlyából. Ez a tendencia a budapesti ipar szerkezeti változásaiban a magas műszaki színvonalu megfelelő kutatási háttérrel igénylő, a korszerű technológiát feltételező dinamikus iparágak jelentőségének állandó emelkedését mutatják és azt, hogy általában munkaigényes gyártmánystruktúra kerül előtérbe.

A könnyűipar részaránya a foglalkoztatottak száma alapján minden tervidőszakban vesztett súlyából a budapesti iparon belül. Ez a folyamat kettős tendenciát takar, mert míg az állóeszközök és a hajtóerő alapján a könnyűipar súlya nő, addig a foglalkoztatottak száma alapján csökkent. Tehát a budapesti könnyűiparon belül elsősorban a textilipari rekonstrukciók eredményeként olyan technológiai változásokra került sor, amely munkaerő megtakarítással jár. A könnyűiparon belül a textilipar megőrizte vezető helyét, azonban súlya fokozatosan csökkent. Az ipari szerkezet változása nem mutat egyértelmű tendenciát az intenzív fejlődés irányába annak ellenére, hogy a foglalkoztatottak száma 1964. óta fokozatosan csökkent, de még mindig magas ahhoz a termelési értékhez képest, amelyet egy kedvezőbb ipari szerkezet és nagyobb hatékonyság mellett indokoltnak lehet tekinteni. Mindezek alapján az a következtetés vonható le, hogy megfelelő irányú strukturális változások esetén a budapesti ipar jelentős munkaerő-tartalékkal rendelkezik, és a jövőben a fővárosi gazdaság egyik legjelentősebb munkaerő-kibocsátó ágazatává válhat. Ennek szükségességére az elmúlt évek kedvezőtlen demográfiai jelenségei is felhívják a figyelmet.

A tertiér szektor előretörése

A tertiér szektor fokozatos, de egyre gyorsuló ütemű térnyerését szemlélteti, hogy míg az iparban foglalkoztatott létszám 1960-hoz viszonyítva csak 3 %-kal emelkedett, addig a tertiér szektorban dolgozók létszámnövekedése becslések szerint 21-23% volt. Az egyes tertiér ágazatok közül az egészségügyi ellátás és az oktatás területén volt a legnagyobb arányú a létszámgyarapodás. Az egészségügyi ágazatokban foglalkoztatottak száma 1970-ben csaknem 10 ezerrel (kb 25 %-kal) az oktatási intézményekben dolgozóké 11 ezerrel (mintegy 35 %-kal) haladta meg a 10 évvel korábbi.

Az egészségügyi területén az elmúlt évek alatt folyamatosan nőtt a létszám, az oktatásban viszont a növekedés 76 %-a az 1960-1965 közötti időszakra jutott. A többi tertiér növekedése 1965 és 1970 közötti időszakra esik.

A többi tertiér ágazatban is jelentős mértékű volt a dolgozók létszámának növekedése. 1965 és 1970 között a bolti kiskereskedelemben foglalkoztatottak száma 8,7 ezerrel, a vendéglátóiparban dolgozóké 3,3 ezerrel gyarapodott. A kiskereskedelmi forgalom növekedését figyelembevéve azonban az öt év alatti mintegy 14 %-os létszámgyarapodás meglehetősen kedvezőnek mondható, és a nagyobb arányú növekedést jelentős mértékben a munkaerőhiány gátolta. A hálózati infrastrukturális ágazatok közül a közműveknél dolgozók létszáma az elmúlt 10 évben 12 %-kal emelkedett. Ugyanebben az időszakban a helyiiparban dolgozók száma 5 %-kal, és a szocialista helyi építőiparban dolgozóké 45 %-kal nőtt.

A tömegközlekedés munkaerő gondjait érzékelteti, hogy az itt dolgozók létszáma 10 év alatt lényegesen nem változott, annak ellenére, hogy az utasszállítási feladatok igen tetemesen növekedtek.

Az infrastruktúra fejlődése

A második, de különösen a harmadik öt éves tervidőszakban a fővárosi lakosság infrastruktúrális ellátottságának növelése a korábnál fokozottabb hangsúlyt kapott.

Ezt szükségessé tette az, hogy a technikai fejlődés mind a lakosság, mind az ipar részéről új szükségleteket támasztott. Ezen túlmenően a lakosság anyagi viszonyai jelentős mértékben javultak, s ennek természetes következményeként a lakosság igényessége a szolgáltatások mennyiségét és minőségét illetően számottevően fokozódott.

A termelőtevékenység és az infrastrukturális háttér közötti összefüggés az energiafelhasználás jellemzőin keresztül igen jól érzékelhető. Az ipar szerepe a főváros gazdasági életében leghatározottabban az energiafelhasználáson keresztül mérhető. A fővárosban felhasznált összes energiák közel 75 %-a jut az iparra. A szilárd tüzelőanyagoknak és a villamosenergiának több mint a felét, a folyékony tüzelőanyagoknak 60 %-át, a gázneműeknek pedig 90 %-át az ipar használja fel. Az ipari termelés növekedésével a termelési technológiák változásával, a beépített energetikai berendezések növekedésével együttjár az energia felhasználás növekedése.

A termelés és az energiafelhasználás azonos tendenciájú. 1959-1960 között a termelés évi átlagos 5,9 %-os növekedése az energiafelhasználás évi 3 %-os emelkedésével jár együtt, tehát 1 %-os termelésnövekedés 1/2 %-os többletenergiát igényel.

Az energiafelhasználásnak az ipari termelésnél kisebb ütemű növekedésében az energiaforrások kedvező strukturális változása az ipari termelés szerkezeti módosulása és a fajlagos energiafogyasztás csökkenése egyaránt szerepet játszott. Kedvező jelenség, hogy 1969-ben a budapesti szocialista iparban az összes energiafelhasználásból a szénhidrogének 21 %-ot képviseltek a 10 évvel korábbi 1 %-kal szemben.

1959-1968 között a főváros villamosenergia felhasználása 106 %-kal nőtt az ipari fogyasztás pedig ugyanezen időszak alatt csak 64 %-kal emelkedett. A termelés a villamosenergia felhasználás alakulását szoros kapcsolat jellemzi, mindkettő megközelítőleg azonos ütemben nő. A termelés és a villamosenergia felhasználás kapcsolatának szorosságára jellemző, hogy 1959-1967-ben a budapesti iparágak 1/6-ában a növekedési ütemek közötti különbség az 1 %-ot sem érte el, az iparágak több mint 1/4-ében pedig 1-2 % közé esett.

Az ipari gázfogyasztás a földgáz Budapestre történt vezetése következtében jelentős mértékben megnőtt és ez teljes egészében a földgázfogyasztás emelkedéséből származik.

A főváros telepítési adottságai közül kiemelkedő jelentőségű a Duna, mint kedvező víznyerési lehetőség. Az elmúlt 10 évben a főváros vízfelhasználásának döntő többsége az ipar növekvő fogyasztásából származik. Az ipar, mint a legnagyobb fogyasztó és mint a víz

felhasználását legjobban növelő ágazat, meghatározó szerepet töltött be. 1969-ben a főváros teljes vízfelhasználásából az ipar mintegy 60 %-ban részesült és a háztartások vízfogyasztása az összes vízfelhasználásoknak csak 30 %-át tette ki.

A főváros víz- cső- és csatornahálózata az elmúlt mintegy 2 évtized alatt a vízfelhasználás növekedésével párhuzamosan, annál azonban kisebb mértékben növekedett. 1969 végén Budapest vízcső hálózata 66 %-kal, csatornahálózata pedig mindössze 35 %-kal volt hosszabb az 1950 év végénél. A vízfelhasználás növekedését felülmúló mértékben nőtt az elvezetett szennyvíz mennyisége.

Az elmúlt 10 esztendő alatt mind az un. műszaki, mind az un. humán infrastrukturális ágazatok teljesítménye számottevően növekedett. Budapest esetében az infrastruktúra fejlesztése általában felülmulta az ipari termelés növekedéséből és a lakosság szám gyarapodásából szükségszerűen következő fejlesztési igényt, a környező települések egy részében azonban a kapacitásbővítés nem tartott lépést a mennyiségi igények fokozásával és az ellátottsági viszonyok ma sok tekintetben kedvezőlenebbek, mint 10 évvel korábban. Az infrastrukturális ágazatok teljesítmény-növekedésének összetevői a humán és a műszaki ágazatokban eléggé eltérően alakultak. A műszaki infrastrukturális ágazatok fejlesztésére fordított beruházások összege jelentősen növekedett, ugyanakkor a foglalkoztatottak létszáma viszonylag kisebb mértékben - egyes területeken (pl. a helyi közlekedésben, közműellátásban) a szükségesnél jóval kisebb arányban gyarapodott. Ezzel szemben a humán ágazatokban a "teljesítmény-növekedés" főként csak a foglalkoztatottak létszámának növelésével függött össze. A fejlesztésre beruházott összeg nemcsak relative, hanem abszolút értelemben is alacsony volt, tehát az intézményhálózat csak kevésbé bővült.

1966-70-ben a fővárosban állami erőből mintegy 56,5 md Ft-ot fordítottak az infrastruktúra fejlesztésére. Ez azt jelenti, hogy Budapest fejlesztésére fordított összes beruházások 68 %-át fordították az infrastruktúra fejlesztésére.

A harmadik tervidőszak folyamán a szolgáltató ágak közül a közlekedés fejlesztésére fordították a legjelentősebb összeget. A "szállítás, hírközlés" népgazdasági ágban teljesített beruházások 31 %-át jelentették a fővárosi állami szektor összes beruházásának. A helyi közlekedés fejlesztésére az öt év folyamán 5,9 md Ft-ot fordítottak (közlekedési beruházások 23 %-át) s ennek 59 %-a a METRO építéséhez kapcsolódó beruházás volt.

1966-1970-ben az állami lakásberuházások keretében 6,2 md Ft-ot használtak fel. Az 1960-as évtizedben a lakásállomány gyarapodásának üteme a vidékihez hasonlóan Budapesten is meggyorsult. Míg 1948. és 1960 közötti időszakban évente átlagosan 6,7 ezerrel (1,4 %-kal) nőtt a főváros lakásainak száma, addig az elmúlt 11 esztendő alatt évi átlagban 9,7 ezerrel (1,7 %-kal) gyarapodott az állomány.

A lakások száma 1970 végén meghaladta a 642 ezret (20 %-kal) volt nagyobb, mint 1960 elején. A lakásállomány az elmúlt 11 év alatt nagyobb arányban nőtt, mint a népesség száma. A lakások 20 %-os gyarapodása mellett a lakónépesség száma 1970 végén 13 %-kal volt több, mint 11 évvel korábban. A népességszámra vetített lakásellátottsági mutatók tehát kis mértékben javultak. A főváros teljes lakónépességét figyelembe véve, a 100 lakásra jutó népesség száma 6 %-kal: 334-ről 315-re csökkent 1960 óta. Még kedvezőbb a kép, ha az intézeti háztartások lakónépességét számításon kívül hagyjuk, a lakásellátottsági mutatót csak a lakások lakónépessége alapján számítjuk. Így 100 lakásra jelenleg 297 lakó jut, 10 %-kal kevesebb, mint 11 évvel korábban. A lakásrűrségi mutató viszonylag kedvező alakulása ellenére a lakáshiány nem mérséklődött lényegesen. A család egységek, vagyis a családok, részcsaládok ill. egyedülállóak száma ugyanis arányaiban jobban növekedett, mint a népességé, tehát ugyanannak a népességnek az elhelyezése ma több lakást igényel, mint korábban. Egy ilyen számítás alapján a jelenlegi lakáshiány mintegy 143 ezerre tehető. 1960-ban a család egységek száma 153 ezerrel haladta meg a lakások számát, tehát a hiány csaknem 10 %-kal csökkent. A tényleges lakáshiány száma azonban minden valószínűség szerint lényegesen mérsékeltebb az ilyen módon számított hiánytól. A mennyiségi lakáshiányon felül még igen jelentős az un. minőségi lakáshiány is. Az 1970. évi népszámlálás adatai szerint a félkomfortos, ill. komfort nélküli lakások aránya 44 % (annak ellenére, hogy a felszabadulás óta folytatott állami lakásépítési tevékenység nyomán csak komfortos lakásokkal gyarapodott a város), s az egy-szobás lakások hányada (50 %) magasabb, mind a vidéki városokban, mind a községekben kialakult aránynál.

A harmadik ötéves tervidőszakban a közműellátás és az ellátottság színvonalának növelése meggyorsult. A kommunális ágazatokban teljesített beruházások összege megközelítette a 7,3 md Ft-ot. Egy lakosra 1970-ben 1.072 Ft beruházás jutott, 1960 és 1970 között a népesség számának 10 év alatti 11 %-os, és a lakásállomány 17,6 %-os növekedése mellett.

A vízcsőhálózatba bekötött lakások száma	33,8 %-kal,
a gázcsőhálózatba bekötött lakások száma	33,0 %-kal,
a villanyhálózatba bekötött lakások száma	19,8 %-kal,
a csatornahálózatba bekötött lakások száma	23,9 %-kal,
a távfűtőhálózatba bekötött lakások száma	943,3 %-kal,
a személygyűjtésbe bevont lakások száma	16,0 %-kal,
a telefonnal ellátott lakások száma	78,1 %-kal

emelkedett.

Az ellátottság jelenlegi színvonala magasan felülmúlja a háboru előtti, azonban más külföldi nagyvárosokkal összehasonlítva távolról sem mondható megfelelőnek.

A beruházott összeg nagysága alapján a szolgáltató ágazatok között a kereskedelem állt a negyedik helyen. Az állami kereskedelem fejlesztésére a harmadik ötéves terv időszakában összesen 3,9 md Ft-ot ruháztak be, ebből a kiskereskedelem 43 %-os részarányt képviselt. A forgalom nagyarányú növekedéséhez a fejlesztés viszonylag szerény keretek között mozgott és a hálózat nem bővült a megfelelő mértékben.

A lakásellátást nem számítva, az ún. nem termelő szolgáltató ágazatok fejlesztése a harmadik ötéves tervidőszakban eléggé háttérbe szorult. A fejlesztésre előirányzott összeg már eleve alacsonyabb volt a szükségesnél, s a teljesítés még a tervezett szerény mértéktől is elmaradt.

A negyedik ötéves terv előirányzatai szerint Budapest fejlődése jelentős mértékben meggyorsul.

Az ipar fejlesztésében előtérbe kerülnek az intenzív jellegű beruházások és az egyes ipar-ágak fejlődésében bizonyos szelektivitás is érvényesül.

A főváros átdolgozott negyedik ötéves terve a lakásépítés ütemének jelentős fokozásával számol a tömegközlekedés erőteljes fejlesztésével párhuzamosan. A negyedik ötéves tervben évente 15-18 ezer új lakás megépülése a közműhálózat gyorsütemű bővítését is feltételezi. A METRO-program meggyorsítása képezi a tömegközlekedési hálózat fejlesztésének gerincét.

A rendelkezésre álló anyagi erőforrások felhasználásának előirányzatai az infrastruktúra fejlesztésének meggyorsítását célozzák. A jelenlegi tendenciák alapján úgy tűnik, hogy néhány területen számottevően csökkenthető a feszültség, de a műszaki- anyagi szükségletek és a pénzügyi lehetőségek között még számos ágazat esetében reálisan várható feszültségek kialakulásával kell számolnunk. E feszültségek a már napjainkban is érezhető egyensúlyzavarok feloldását is késleltethetik.

Nem várható gyökeres változás a főváros demográfiai helyzetében. A népesedési viszonyok kedvezőbbé válása reálisan csak a lakásépítés ütemének gyorsulása és a különböző intézmények hálózata bővülésének függvényében valószínűsíthető.

V. Következtetések

A Budapesten belüli társadalmi- gazdasági struktúra a gazdasági növekedés elmúlt negyedszázados folyamatában kifejezetten erőssé vált. Ez azt jelenti, hogy a termelő- és nem termelő szférán belül ágazatközi kapcsolatok szorossága meghaladja az országos kapcsolatokat mértékét és mind a termelő fogyasztást, mind a végső felhasználást tekintve, ezek a kapcsolatok a koncentráció fejlődését sok vonatkozásban alapvetően meghatározták. A fővárosi gazdasági struktúra alapját, a fejlődés kezdeti szakaszától napjainkig az ipar jelentette. Az iparon belül kialakult gazdasági kooperációs kapcsolatok a termelő felhasználáson belül egy rendkívül összetett ipari struktúra kialakulását eredményezték. Az ipar fejlődésében az ugynevezett vezető iparágak köre az egyes fejlődési periódusokban, csak kismértékben változott és a főváros ipara mindmáig megőrizte feldolgozó ipari jellegét. A feldolgozó

iparon belül a gyorsabban fejlődő ágak köre viszonylag hosszú ideig állandó volt és csak az utóbbi időben figyelhető meg egy erőteljesebb strukturaváltásra utaló tendencia. A vezető ágak köre a fejlődés kezdeti szakaszában, elsősorban a mezőgazdaság (élelmiszeripar), majd ezután a közlekedési hálózatok kiépítésének következtében a gépipar egyes ágazataiból kerültek ki. A főváros iparának vezető ágai még ma is a közlekedési eszközök és gépek, gépi berendezések gyártását folytató iparágak.

Ezekre az ágakra települtek a többi iparágak és ezek fejlődését a különböző növekedési periódusokban, az előbb említett vezető ágak fejlesztése határozta meg.

A fejlődés mai szakaszában a gazdasági növekedés és a főváros ipari strukturájára közötti ellentmondások alakultak ki, amelyek abban nyilvánulnak meg, hogy a meghatározó szerepet játszó ágak elvesztették dinamikusságukat és olyan ágak váltak gyorsan fejlődőkké, amelyek korábban a budapesti agglomeráció ipari strukturájában nem játszottak jelentősebb szerepet.

A tudományos technikai forradalom az ipari termékekkel szembeni igényt alapvetően módosította, és olyan új iparágak kialakítását teszi szükségessé, amelyek fejlődési dinamikája messze meghaladja az ugynevezett hagyományos iparágakét.

Ez a fejlődési sajátosság fokozottan érzékelhető a budapesti gazdaságon belül, ahol a műszeripar, híradástechnika, számítógép ipar gyors fejlődése hosszabb távon, a jelenlegi ágazati kapcsolatok átrendeződését és végsősoron az ipari szerkezet alapvető meghatározását eredményezi. Jelenleg megfigyelhető egy olyan tendencia, amelyben a hagyományos gépipari ágazatok eléggé merev, és rendkívül szerteágazó gyártmánystrukturájából eredően, számos feszültség kialakulása várható. A kooperációs kapcsolatok iránya és jellege a jelenlegi periódusban egy átmeneti állapotban van, és a gépipar is most teszi meg kezdő lépéseit egy korszerűbb gyártmánystruktúra kialakítása felé. Ez a folyamat párosul a gazdaság extenzív jellegű fejlesztésének intenzív jellegű fejlesztésére való átállítással, amely részben a korábbi periódusban kialakult egyensúly zavarokra, részben a beruházási politika ellentmondásaira való természetes reagálásként is értékelhető.

Míndezek eredményeként a gazdasági növekedés egésze a budapesti gazdaságon belül ütemét tekintve lelassult és jelenleg átmeneti stádiumban van. Ahhoz, hogy a gazdasági növekedés a budapesti agglomerációban meggyorsuljon, a korábbi időszakról néhány vonatkozásban eltérő fejlesztési politikát kíván, ezekről a későbbiekben szólnunk.

A budapesti gazdaságon belül a jelenlegi fejlődési szakaszban a strukturaváltozásra rendkívül erős befolyást gyakorol az ugynevezett tercier szektor gyors előretörése. A foglalkoztatottak számát tekintve a nem termelő ágazatok fejlődése a leggyorsabb. Jórészt ez eredményezi a budapesti gazdaságon belüli munkaerőhelyzet kiéleződését. A tercier szektor előretörése a fejlesztési igények szerkezetét is módosítja, amely beruházási politikánk módosítását fogja hosszútávon eredményezni. Ebben a tendenciában nyilvánul meg legérzékenyebben a tercier szektor növekedési pólusjellege, annál is inkább, mert a nem termelő tevékenység súlya a budapesti gazdaságon belül a leggyorsabban nő és ennek koncentrációs foka magasabb, mint a termelő ágazatoké. A növekedésnek fentiekben vázolt jellege a főváros, országon belüli társadalmi-gazdasági súlyának növekedését eredményezheti, amelyet nem tud kellőképpen ellensúlyozni a termelő ágak még viszonylag gyorsabb ütemű decentralizálása, illetve vidéki fejlesztése.

A tercier szektor átlagosnál gyorsabb ütemű fejlődése nemcsak Budapest, hanem az ország gazdaságának egészére jellemző.

A gazdaságilag fejlett országok társadalmi-gazdasági szerkezete is azt mutatja, hogy a nem termelő ágazatokban foglalkoztatottak aránya gyors ütemben nő és ez az általános tendencia a magyar gazdasági növekedésre is jellemző lesz. Következésképpen Budapest súlya, szerepe és jelentősége a magyar gazdaságon belül, még hosszú ideig igen jelentős marad, sőt nagyobb mértékű kiegyenlítődés sem valószínűsíthető, így a budapesti koncentráció mértéke sem csökkenhet a jövőben.

Egyensúlyzavarok és feloldásuk lehetőségei a budapesti gazdaságon belül

Az elmúlt időszak, sőt a jelenlegi gazdaságfejlesztési célkitűzések sem veszik figyelembe az előbbieken vázolt tendenciákat, és Budapest- és környéke "erős" társadalmi-gazdasági strukturájából fakadó következményeket. Ez a tény röviden úgy foglalható össze, hogy a budapesti gazdaságon belül igen jelentős egyensúlyzavarok keletkeztek, amelyek részben a gazdasági növekedés lassulását, részben a belső kívánatos arányok felbomlását okozták. Ezek a következőkben foglalhatók össze:

1. (Kedvezőtlen demográfiai tendenciák alakultak ki, negatív természetes szaporodás mellett a vándorlás lecsökkent, ennek következtében is egyre fokozódó munkaerőhiány észlelhető. A munkaerőhiány megítéléséhez azonban hozzátartozik az is, hogy az egyes termelő és nem termelő ágazatok élőlomka felhasználása a szabályozó rendszer negatív hatásainak következtében nem racionális).

A jelenlegi népeségi viszonyok arra mutatnak, hogy a főváros és környéke munkaerő bázisa még hosszabb távon sem bővíthető reálisan, sőt a munkaerő alap "szinten tartása" is nagy nehézségeket okozhat a jövőben.

2. A termelő ágak fejlesztése a fentiek következtében a jövőben csak intenzív módon képzelhető el. Ennek ellenére a holtmunka ráfordítás növelésének eszközaránya, a jelenlegi beruházási politika mellett nem biztosítható. A budapesti iparvállalatok fejlesztési nehézségekkel küzdenek, pénzügyi helyzetük egyre feszültebbé válik. Az intenzív fejlesztés előfeltételei relative Budapesten szűkültek be a leginkább és ez hosszabb távon érezteti kedvezőtlen hatását.

3. Az ipari kapcsolatok vizsgálata arra utal, hogy a budapesti ipar strukturáján belül az egyik legjelentősebb ágazat, a gépek és gépi berendezések gyártása, rendkívül erős befolyással bír. Ez annál is inkább lényeges, mert az iparág saját szükségleteit illetően, korántsem olyan jelentős tagja a budapesti komplexumnak, mint a más ágazatokkal való kapcsolatok alapján. Ez arra vezethető vissza, hogy a gépipari üzemeink profilja még ma is túl széles, igyekeznek minden alkatrészt saját üzemükben előállítani, és így kooperációs kapcsolataik nem túl szélesek. (A közvetlen szükségletek alapján megállapítható volt, hogy az általános gépipar és a hradástechnika lényegesen kevésbé kooperál, mint a villamosgépipar és a járműipar), ugyanakkor termékeik, éppen széles profiljuk miatt, igen sok ágazatba beépülnek és ez a tény tette és teszi lehetővé a gépek- és gépi berendezések gyártásának gyors fejlődését, ill. e széles gépipari bázison más iparágak megtelepedését és kifejlődését. A strukturaváltozás aránya az iparon belül e hagyományos kapcsolattípustól eltérő és a dinamikus ágak nem esnek egybe e hagyományos ágakkal, sőt a hagyományos ágakkal szemben támasztott igények változását ezek az ágak nem tudják követni a megfelelő fejlesztési lehetőségek hiányában. Ahhoz, hogy az iparon belüli egyensúly helyreálljon, elsősorban a gépiparon belüli technológiai és technikai fejlesztés szükséges.

4. A beruházási eszközök hiányában határozott törekvés érvényesül az iparon belül is az extenzív jellegű fejlesztésre. Ez azonban munkaerő korlátokba ütközött. Következésképpen a budapesti ipari létesítmények közül több fejlesztési félémgoldásokra kényszerült. Ez párosul egy teljesen elaprózott és sok vonatkozásban elavult gyártmánystruktúrával, sőt egyes vizsgálatok szerint - a budapesti ipar problémáinak egy része a gyártmánystruktúra korszerűtlen, elavult és túl széles voltára vezethető vissza.

5. A nem megfelelő fejlesztési tevékenység, illetve a fejlesztési tevékenység és az adottságok közötti ellentmondások következtében a termelőberendezések kapacitás kihasználása kedvezőtlenül alakult.

A termékegységre jutó amortizáció és eszközlektési járulék az elmúlt időszakban gyors ütemben emelkedett, amely végsősoron a termékek önköltségében jelentkezett. Ez a jelenség is szorosan összefügg az élőlomka megtakarításhoz szükséges beruházási lehetőségek szűkösségével és így az egyensúlyzavarok, a kapacitás kihasználatlanságban is megnyilvánulnak.

6. Az ipar fejlesztési lehetőségeinek relativ szűkülése, mind a termelés, mind a termelékenység emelkedésének ütemét jelentősen csökkentette, nagyobb mértékben, mint az ország egyéb területein. A hatékonysági problémák Budapesten fokozottabban jelentkeznek, mind vidéken.

Az ipar termelésnövekedését teljes egészében a termelékenység emelkedése fedezte, azonban az ipari termelés növekedési ütemének visszaesése egyértelműen utal a termelékenység nem kielégítő emelkedésének nehézségeire.

7. A budapesti gazdaság nyílt jellegéből adódóan érzékenyebben reagál a nemzetközi piac konjunktúráis változásaira és az értékesítési lehetőségek elmúlt években tapasztalható hullámzó alakulása, a budapesti ipar egészét kedvezőtlenül érintették és a felhalmozási lehetőségeket csökkentették. Végsősoron az értékesítési zavarok fokozták az előbbieken vázolt egyensúlyzavarokat.

8. Az egyensúlyzavarok másik nagy csoportja az infrastrukturális fejlesztés területén érzékelhető. Egyrészt nem volt megfelelő összhang a termelés feltételeit biztosító infrastruktúra és a termelő tevékenység fejlesztése között, másrészt az infrastruktúrán belüli ágazati arányok sem alakultak kedvezően. Elsősorban a lakossági infrastruktúra fej-

lesztése maradt el az igényektől és vált jelentős feszültségek forrásává. A nem termelő és termelő ágak közötti arányok kedvezőtlen alakulása a budapesti gazdaság szerkezetén belül okozott olyan gyorsulásokat, amelyek végsősoron, egyrészt a gazdasági növekedést lassították, másrészt az életszínvonal politika célkitűzéseinek megvalósítását hátráltatták. Maga az a tény, hogy a budapesti gazdaság fejlesztésére fordított beruházási eszközökből a felszabadulás után egyetlen egy tervidőszakban sem érte el a 30 %-ot, szűkebben értelmezett infrastruktúrális ágak (kereskedelem, szállítás és hírközlés nélkül) fejlesztésére fordítandó összegek aránya, jelzi azoknak az aránytalanságoknak és egyensúlyzavaroknak a forrását, amelyek feloldása csak hosszabb távon és rendkívül nagy anyagi áldozatok árán érhetőek majd el.

Az infrastruktúrális fejlesztés megítélésében és általában a budapesti gazdaság fejlesztésével kapcsolatos álláspontok kialakításában a beruházási és telepítési döntések meghozatalakor általában egy új ipari munkahely telepítési költségéből indultak ki és az a nézet vált uralkodóvá, hogy Budapesten az infrastruktúra fejlesztésének szükségessége a legszorosabban az ipari munkahelyek szaporodásával függ össze. Másik vizsgálati szempont az egy új lakos telepítésének költségei voltak, abból kiindulva, hogy a legjelentősebb népességvonzó tényező az ipari fejlődés. Ma már ez a kérdés egészen másként vetődik fel.

Az iparban foglalkoztatottak száma 1964. óta gyakorlatilag nem emelkedett, sőt csökkent. Ennek ellenére, sem az infrastruktúrális költségek, sem a népesség száma emelkedése nem állt meg, sőt az infrastruktúrális fejlesztési igények nagy része nem a betelepülő új népesség igényeinek kielégítéséhez szükséges, hanem az elmaradt fejlesztési hiányok pótlását szolgálják. Jelenleg Budapesten és környékén az a helyzet, hogy ha egyetlen új fővel nem szaporodik a népességszám, az infrastruktúrális fejlesztés igényei változatlan szinten maradnak, és az elhatározott fejlesztési programokat, sőt azokat lényeges mértékben meghaladó infrastruktúrális beruházásokat, változatlan népességszám mellett is, meg kell valósítani.

A jelenlegi fejlesztési igényekhez viszonyítva, a hosszú távu fejlesztési koncepciókban rögzített és valószínűsített népességszám növekedés infrastruktúrális igényeinek kielégítéséhez szükséges anyagi- eszközök jelentősen elmaradnak az egyébként is megvalósítandó fejlesztés költségei mögött.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a termelés bővítése intenzív jellegű iparfejlesztés infrastruktúrális igényeinek kielégítése a jövőben ne jelentkezne beruházási igényként.

Amennyiben az ipari termelés volumenének emelését tervezzük - és ez a jövőben teljes mértékben valószínűsíthető, hiszen a budapesti ipar fejlesztéséről lemondani nem lehet - egy nem megfelelő ütemű infrastruktúrális fejlesztés esetén a jelenlegi egyensúlyzavarok további kiéleződése várható.

9. Budapest gazdaságon belüli egyensúlyzavarok végsősoron, mint infrastruktúrális problémák is megjelennek, mert a nem megfelelő ütemű és szerkezetű infrastruktúrális fejlesztési tevékenység, mind a demográfiai viszonyok alakulását, mind a termelésbővítés lehetőségeit kedvezőtlen irányban befolyásolják.

10. A beruházási politika strukturális problémái tehát jelentős feszültségek forrásává váltak és a jövőben olyan irányu módosításuk válik szükségessé, amelyek egyrészt az országon belüli beruházási arányok, másrészt a Budapesten belüli beruházások ágazatok közti arányainak megváltoztatásán alapulnak.

A fentiekben vázolt egyensúlyzavarok megoldása, azok típusaitól függően rövid, közép- és hosszútávon, vagy néhány vonatkozásban csak nagy távlatban képzelhető el. Megoszlanak a vélemények ateinketben, hogy a gazdasági-társadalmi folyamatok milyen idő-távlatban tervezhetők reálisan. A gazdasági folyamatok 10-15 éves távlatban tervezhetők, míg a társadalmi változásokra vonatkozó előre-számítások ennél nagyobb távlatra is reális információkat nyújtanak.

Mindezek figyelembevételével és a jelenlegi gazdasági lehetőségeket szem előtt tartva arra a következtetésre jutottunk, hogy az egyensúlyzavarok hosszú távon (10-15 éves időszakban) nem oldhatók meg, csak mérsékelhetők.

A fejlesztés természetéből következik, hogy az adottságok, elsősorban rövid távon determinálnak és a szabadságfok az időtávlat növekedésével arányosan emelkedik. Ebben a szemléletben az egyensúlyzavarok feloldására a következő javaslatok tehetők:

1. A demográfiai problémák és ezen keresztül a munkaerő hiány megoldását szolgálhatják az olyan intézkedések, amelyek egyrészt a természetes szaporodás emelését, másrészt az élömléte felhasználás racionalizálását szolgálják. Ezek az intézkedések bo-

nyolult rendszert képeznek és hatásukat jelentős mértékben befolyásolják azok a gazdaságfejlesztési és életszínvonal politikai célkitűzések, amelyek társadalmi-gazdasági fejlődés egészének meggyorsítására irányulnak. Nevezetesen arról van szó, hogy olyan részintézkedések, amelyek csak egy-egy jelenség megoldására irányulnak, csak akkor lehetnek hatékonyak, ha ezek összhangban vannak mind a szabályozó rendszerek, mind az érdekeltségi rendszerek egészével.

2. A beruházási politikában olyan irányú változásokra van szükség, amelyek egyrészt az intenzív fejlesztés területileg eltérő igényeit figyelembe veszik, és elsősorban azokra a területekre összpontosítják az anyagi eszközöket, ahol az extenzív fejlesztés lehetőségei relative a legnagyobb mértékben beszűkültek, másrészt az adott területen kialakítandó beruházási struktúra a termelő és nem termelő ágazatok közötti, valamint az azokon belüli helyes arányok kialakításával a jelenlegi feszültségek feloldását maximális mértékben szolgálják.

3. A termelő ágazat fejlesztésében, közép- és hosszútávon erőteljes szelektivitásnak kell érvényesülnie annak érdekében, hogy egyrészt a rendelkezésre álló erőforrásokat koncentráltan, nagyobb hatékonysággal lehessen felhasználni, másrészt a jelenleg rövid távon determináló adottságok közép- és hosszú távon fokozatosan csökkenjenek. Ennek a szemléletnek elsősorban a budapesti agglomeráció fejlesztésében van nagy jelentősége, mert a belső kooperációs kapcsolatok, mind a termelő, mind a nem termelő szféra struktúráját illetően "erős" jellegre mutatnak. Ez azt jelenti, hogy a kialakult ágazatközi kapcsolatok alapján a tova-gyűrűző hatások mértéke az átlagosnál nagyobb, és a belső szerkezeti összefonódás a kialakult kapcsolatok következtében az egyes fejlesztési impulzusok átgyűrűző hatásain keresztül jelentős mértékben befolyásolják a gazdaság egész fejlődésének irányát és jellegét. Ebben a helyzetben nagy jelentősége van annak, hogy megismerve az átgyűrűzések irányát és jellegét, elsősorban olyan területeken kerüljenek elhatározásra fejlesztések, amelyek átgyűrűző hatásai végsősoron közép- és hosszútávon a gazdaság szerkezetének jelenlegi merevségeit feloldják és a korszerűbb szerkezet kialakításának fajlagos eszköz-igényét jelentős mértékben csökkentik.

4. A nem termelő ágazatok fejlődése a gazdasági növekedés jelenlegi szakaszában várhatóan meggyorsul, ennek anyagi, műszaki előfeltételeit úgy célszerű megteremteni, hogy egyrészt növekedjék az infrastrukturális beruházás részaránya, az összes beruházásból belülről, másrészt az egyes infrastrukturális ágazatok közötti arányokat a termelő és nem termelő infrastruktúra között helyesen lehessen megállapítani. Ez egyrészt feltételezi azt, hogy az infrastruktúrára fordított beruházások gyorsabban emelkedjenek, mint a nemzeti jövedelem emelkedési üteme, másrészt az infrastrukturális fejlesztés e területi arányaiban az adottságokat figyelembevévő megoszlás érvényesüljön és lehetőség legyen ésszerű súlypontképzésre.

Az infrastrukturális fejlesztés jellegéből adódik, hogy azok fajlagos eszköz-igénye magas és a jelenlegi feszültségek feloldása csak hosszabb távon valósítható meg.

5. A budapesti gazdaságon belüli aránytalanságok és feszültségek következtében kialakult egyensúlyzavarok feloldása csak a budapesti agglomerációra vonatkozó intézkedésekkel nem oldható meg. Ezeknek az intézkedéseknek az országos ágazati és területfejlesztési célkitűzések egész rendszerébe való szerves beépülésükkel válhatnak hatékonná. Ezért az előadás során leszűrt tapasztalatok alapján körvonalazott teendőket célszerű figyelembe venni az átfogó gazdaságfejlesztési koncepciók kidolgozásakor, hiszen nyilvánvaló, hogy a kétoldalú megközelítés a hatások- és kölcsönhatások figyelembevétele nélkül a fentiekben vázolt feladatok reálisan nem megoldhatók.

Hozzászólások FODOR László előadásához

TÓTH Imre:

Az előadás is felvetette azt, hogy itt számos probléma van, amelyik rányomja a bélyegét a felszabadulás utáni ipar fejlődésére. Én tulajdonképpen a muzeológus szemével szeretném ezt a kérdést megragadni.

Bizonyos tendenciák megmutatkoznak városunk gazdasági fejlődésében, amelyeket a muzeumnak is meg kell látnia és meg kell fognia. Amit én mondok, az természetesen nem speciális budapesti, hanem világtendencia.

Bizonyos iparágak - az előadásból is kiderült - tovább fejlődnek, ahogy az már korábban is volt, de jelentős konstrukciós változás a főváros iparában nem következett be. Más jellegű az, hogy a kapitalista iparunk szocialista jellegű iparrá változott át, de csak a struktúrákat illetően nagyobb változásról nem beszélhetünk 1945. után. Az idő során azonban bi-